

DEL TERRIBLE MAL FRANCÈS A LA POÈTICA SÍFILIS

Xavier Bellés*

L'ANY 1493 SORGÍ A EUROPA UNA TERRIBLE MALALTIA DE SÍMPTOMES INEQUÍVOCOS I DE TRANSMISSIÓ SEXUAL. UNS DEIEN QUE HAVIA ESTAT PORTADA D'AMÈRICA. UNS ALTRES QUE S'HAVIA INICIAT AMB LA CAMPANYA A ITÀLIA DEL REI FRANCÈS CARLES VIII. AQUESTS DARRERS LA BATEJAREN AMB EL NOM DE *MORBUS GALLICUS*, FINS QUE EL VERONÈS GIROLAMO FRACASTORO LA POSÀ EN VERS EL 1530 I LI DONÀ EL NOM DE SÍFILIS. SEGURAMENT, ÉS L'ÚNICA MALALTIA DEL MÓN QUE PORTA UN NOM POÈTIC.

El 20 de març de 1493, Cristòfol Colom feia una entrada triomfal a Barcelona, de tornada del seu primer viatge al Nou Món. Estava frisós per contar la seva història als Reis Catòlics, i anava acompanyat d'uns quants dels seus mariners i de sis indis que s'havia portat d'aquell món estrany. La rebuda va ser apoteòsica, i tothom escoltava embadalit els relats sobre coses mai vistes d'aquelles terres llunyanes. Poc temps després, però, apareixien a Barcelona les primeres víctimes d'una malaltia desconeguda que començava amb unes esgarrifoses nafres als òrgans de la generació. Semblava talment un càstig del cel enviat als pecadors de la carn. O tal vegada era una més de les coses mai vistes que havien arribat d'Amèrica...

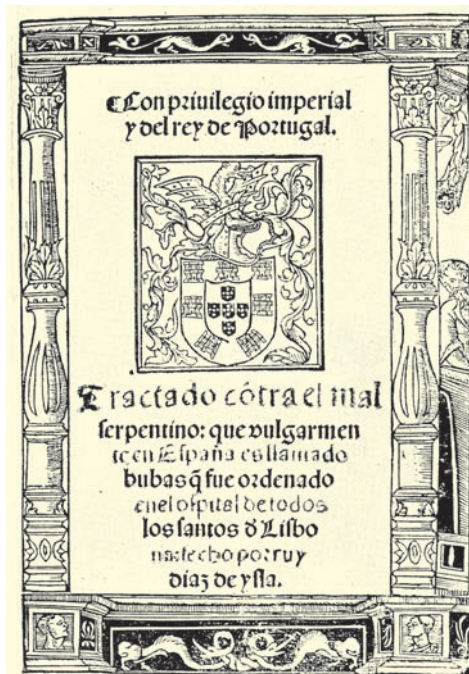
■ EL 'MORBO SERPENTINO' QUE VINGUÉ D'AMÈRICA

Les dades de l'epidèmia que seguí a la visita de Colom i els seus companys a Barcelona les sabem per Ruy Díaz de Isla, metge que havia atès Vicente Pinzón i d'altres mariners que acabaven de tornar del primer viatge a Amèrica. Exercí a Palos,

Barcelona i Sevilla, abans d'instal·lar-se a Lisboa. Allà va escriure el llibre *Tractado contra el mal serpentino, que vulgarmente en España es llamado bubas*, publicat a Sevilla el 1539, on explica les seves experiències amb la terrible malaltia viscudes feia vint-i-sis anys. "Ha complagut la justícia divina enviar-nos una plaga desconeguda, que és aquest *morbo*

serpentino, que no havia estat mai vista. Va aparèixer a Espanya, l'any del senyor de 1493, a la ciutat de Barcelona, que fou la primera gran infectada i a la qual seguiren totes les terres habitables. La malaltia va néixer en temps immemorial en una illa que ara anomenem Hispaniola." Díaz de Isla li posà *morbo serpentino* perquè deia que era una malaltia tan espantosa, horripilant i terrible com les serps. Una malaltia greu, que omple el cos de nafres i podreix la carn, destrueix els ossos i trenca els tendons. I tot comença amb una erupció i una nafra al prepuci.

Els esdeveniments que se succeïren durant la campanya d'Itàlia del rei Carles VIII van fer pensar, però, que l'origen podia haver-se donat al bell mig de l'Europa més clàssica.

Portada d'una de les dues còpies que encara es conserven del llibre de Ruy Díaz de Isla *Tractado contra el mal serpentino, que vulgarmente en España es llamado bubas* (Sevilla, 1539). Conté el principal testimoni que la nova malaltia vingué del Nou Món.

■ DEL MAL NAPOLITÀ AL MAL FRANCÈS

L'1 de setembre de 1494, el rei de França Carles VIII travessava els Alps encapçalant un exèrcit de mercenaris flamencs, gascons, suïssos, i alguns espanyols i italians. El 31 de desembre arribava a Roma, i un mes després entrava a Nàpols gairebé sense oposició. L'exèrcit no trigà gaire a confraternitzar amb la població i amb el miler de soldats espanyols de la guarnició, i les disbauxes semblava que no tenien aturador. Carles VIII, cerimoniós, ajornà la seva entrada triomfal a Nàpols fins a la primavera, en què arribà abillat com un emperador bizantí, menant un carro de quatre magnífics cavalls blancs. Una setmana més tard, però, marxava mig d'amagat, en un veloç cavall gris. Que havia passat? Havia aparegut una terrible malaltia desconeguda que delmava el seu exèrcit i que començava amb l'aparició d'una sospitosa nafra en el prepuci...

Ningú no sabia d'on provenia allò. Els napolitans parlaven del mal francès i els francesos, naturalment, l'anomenaven el mal napolità. La triomfal campanya francesa a Itàlia s'acabà aviat, i Carles VIII llicencià

el seu exèrcit multicolor que tornà als seus llocs d'origen. Els historiadors diuen que la conquesta d'Itàlia no va ser duradora, però serví perquè França portés el germen del Renaixement arreu d'Europa. Però sembla que la campanya de Carles VIII escampà també un altre germen menys bell, el germen d'aquella plaga terrible que començava a tenir molt noms però uns símptomes únics.

■ ELS METGES VALENCIANS D'ALEXANDREVI

Roma va ser un dels centres on es va dedicar més atenció al mal francès, o *morbis gallicus*, nom que ja havia esdevingut universal. En el seu estudi destacà el valencià Gaspar Torrella, metge del papa Alexandre VI, Roderic Borja. El 1497, Torrella publicà a Roma el seu *Tractatus cum consiliis Pudendagram, seu morbum gallicum*, que dedicà a Cèsar Borja, en el qual es congratulava de l'entorn tan favorable que havia tingut per a estudiar el mal francès, ja que en dos mesos li havia permès tractar 17 malalts sense sortir de les estances properes al papa. Un altre metge valencià, Joan Almenar, en el seu *Libellus ad evitandum*

Es pot imaginar la retirada desastrosa de l'exèrcit de Carles VIII d'Itàlia com una gernació capitanejada per la mestressa del mal francès (o napolità, segons es miri). El gravat representa una processó moralitzant, i està extret del poema *Le triomphe de haute et puissante dame Vérole* (Lió, 1539).

**Carmen Dicolon Tetraastrophon ex sapphico endecā sillabō
et adonio dimetro F Conradi R C ad clementissimā dominā
nostram Mariam ut nos a gallico morbo intactos preseruet
incolumes**

El mal francès no perdonava ni grans prínceps ni prelats de l'església. La protecció de la Verge Maria era invocada freqüentment per aquestes altes classes socials. El gravat prové de l'obra *Mortilogus*, publicada el 1508 per C. Reiter.

et expellendum morbum gallicum (Venècia, 1502), deixava una porta oberta a l'honorabilitat: va dir que la transmissió es feia a través de les maniobres del sexe, tot i que, molt més rarament, podia fer-se també a través de l'aire viciat. I aquí Almenar afegia, pietós, "que aquest darrer medi explica per què alguns clergues i homes de religió presenten l'odiosa malaltia...". Un altre metge d'Alexandre VI, el també valencià Pere Pintor, insistia en el seu llibre *De morbo foedo et occulto, morbo gallico* (Roma, 1500) que aquells que viuen retirats de la societat, com són els monjos i les monges, estan a recer de la terrible malaltia, la qual es manifesta no tan sols *in proeputio capitis virgae*, sinó també *in vulva mulierum*.

A part de la descripció dels símptomes en la dona que féu Pintor, Torrella va ser el primer que reconegué

la infecció en nadons criats per dides que patien la malaltia. També alertava del perill que representaven les prostitutes i demanava que les autoritats contractessin matrones amb la feina específica d'examinar les meiques, i de tancar aquelles que trobessin infectades per tal de tractar-les fins que fossin guarides del tot. La insistència de Torrella no va ser vana, i un dels primers llocs d'Europa on s'instauraren aquestes normes per a les prostitutes va ser precisament la ciutat de València.

■ ELS METGES DE LA CORT ESPANYOLA

A Espanya, Francisco López de Villalobos explicava la malaltia en vers, en el seu famós "*Sumario de la medicina con un tratado de las pestíferas bubas*", publicat a Salamanca el 1498. Tot i que Villalobos era

**El Abalafranzos morbo galloz
preservatio ac Cura a Bartholo-
meo Steber Wiennensi artium
medicinis doctore nuper edita.**

Ben aviat s'imposaren els tractaments a base d'ungüents mercurials que s'aplicaven damunt les nafres. Aquesta xilografia es va publicar al llibre de B. Steber *A mala franzos gallorum, praeservatio ac cura* (Viena, 1498). Ens mostra una parella de malats visitats per dos metges, un que examina atentament l'orina de la dona i l'altre que aplica l'ungüent amb una espàtula a les cames del marit.

un erudit llatí, el poema fou escrit en castellà, tal i com li havia suggerit el marquès d'Astorga, per tal que els metges espanyols poguessin llegir-lo i aprofitar-ne el contingut. El remei més generalitzat era el mercuri, aplicat en ungüents damunt les nafres, o en vapors, amb el malalt tancat en una arqueta dins de la qual hi feien entrar els fums de cinabri cremat. Villalobos, però, deia que els defensors del mercuri no eren més que idiotes de solemnitat, i proposava més aviat purgues, sangries als dos braços, banys i bones dietes (*“Que coma gallina, cabrito y ternera / faysanes perdices y tortolas buenas...”*).

Tanmateix, l'empirisme dominava arreu, i el mercuri tenia tants defensors com detractors. Gaspar Tor-

rella, per exemple, al principi es mostrà favorable al metall líquid, però després el deixà d'utilitzar perquè deia que produïa greus enverinaments, i que per aquest tractament se li havien mort pacients tan il·lustres com Joan Borja. L'empirisme sense aturador també portava a remeis curiosos, com un del mateix Torrella, que per guarir el penis ulcerat recomanava posar-hi damunt una granota partida en dos. O bé el del metge italià Cataneus, que el 1504 recomanava fer una lligadura ben forta a la base del penis per a evitar que el verí de la malaltia s'estengués per tot el cos. Ben aviat, però, una nova medicina trobada a Amèrica vindria a donar noves esperances als desgraciats castigats pel cel.

«LA HISTORIA RECORDARÀ GIROLAMO FRACASTORO PEL SEU POEMA “SYPHILIS SIVE MORBUS GALLICUS”. EL LLARG POEMA LLATÍ EXPLICA ELS SÍMPTOMES I ELS REMEIS DEL MAL FRANCÈS, PERÒ, AL FINAL AFEGEIX UN IMAGINAT ORIGEN LÍRIC DE LA MALURA. ÉS LA HISTÒRIA DEL PASTOR SÍFILIS...»

■ LA MEDICINA VINGUDA D'AMÈRICA

La mare Natura proveirà el remei igualment que la malaltia, deien. Seguint aquest precepte, hom trobà al Nou Món una nova i miraculosa medecina. Es tractava del guaiac, una planta que administrada en infusió proporcionava un cert benestar a les víctimes d'aquell mal terrible.

El guaiac tingué de seguida nombrosos defensors, ja que era una alternativa al mercuri, remei que enverinava el cos i provocava efectes perversos més enllà de l'aparent guariment del mal. Un exemple era el de la salivació provocada pel mercuri, que es creia benèfica en un primer estadi, però que després calia aturar. Botall, a *Lues venereae curandi ratio* (París, 1563) recomana l'expulsió de mig litre de saliva cada dia durant els primers dies de tractament, i un litre a partir del cinquè dia. Afegeix, prudent, que alguns col·legues recomanen l'expulsió de fins a quatre litres diaris, indicació que troba exagerada. Quant a la salivació incontrolada, uns quants anys abans Coradinus Gilinus, metge a Ferrara, suggeria aplicar un ferro roent al crani del pacient, per tal d'actuar en el cervell, l'òrgan que controla la pituitària, humor responsable de la saliva.

El tractament amb vapors mercurials es feia en una mena d'arqueta on es tancava el malalt, i s'omplia amb fum de cinabri cremat. Aquesta il·lustració satírica fou estampada després de la revolta de Nàpols contra la dominació espanyola de 1647. Aprofita per a restaurar el nom de mal napolità i per a presentar els espanyols com a víctimes de la vergonyant malaltia.

La lluita del guaiac contra el mercuri va ser aferrissada. Naturalment, Paracels atacava el guaiac amb totes les seves forces, per tal de defensar el mercuri i les seves arts iatroquímiques. Per contra, el gran Jean Fernel deia que el mercuri no era l'antídoto contra el mal veneri, sinó més aviat una invenció de xarlatans. La polèmica per a guarir una malaltia que aviat canviaria de nom, però no de símptomes, estava servida per molt anys.

■ LA MALALTIA EN VERS

La història recordarà Girolamo Fracastoro pel seu poema *Syphilis sive morbus gallicus*, estampat a Verona l'any 1530. El llarg poema llatí explica una altra vegada els símptomes i els remeis del mal francès, però, al final afegeix un imaginat origen líric de la malura. És la història del pastor Sífilis, qui per haver insultat el déu Sol va ser castigat per aquest amb l'horrible malaltia. El poema tingué un èxit immens i veié un centenar d'edicions al llarg del segle XVI, la qual cosa contribuï a fixar el nom de sífilis per damunt de *morbis gallicus*.

Entretant, es prevenia contra noves maneres de contagi. El 1551, Antonio Brassavoli, a part de descriure 234 formes de la malaltia, alertava contra els perills d'atrapar-la a través de petons particularment intensos (*oscula cum vibratione et conflictu linguarum*). Quant a tractaments, l'ús del mercuri tendí a conciliar-se amb el del guaiac. Així, Thierry de Héry

Retrat de Girolamo Fracastoro, el metge veronès que posà la terrible malaltia en vers i que li donà el poètic i immortal nom de sífilis.

va fer una gran fortuna amb l'ús combinat del guaiac i del mercuri, tal i com ens conta a *La méthode curatoire de la maladie vénérienne* (París, 1552). Diuen les enraonies de l'època que un monjo de Saint Denis, en veure el metge agenollat pregant davant d'una estàtua de Carles VIII, li aclarí que el rei no era pas un sant. "Tal vegada no ho és", li replicà de Héry, "però mai no podré agrair-li prou haver introduït a França la malaltia que m'ha fet ric".

Amb el temps, però, el mercuri tornà a guanyar terreny i acabà essent el remei totpoderós. La malaltia que els primers astròlegs havien predit que duraria set anys, anà molt més enllà i ja ningú no preveia que s'acabés mai. La ciència, però, avançava a gambades de gegant: els metges italians acabaven d'inventar unes calces que per la part de dins estaven impregnades amb l'ungüent mercurial. El tractament ja podia fer-se sense molèsties... ni testimonis.

* Centre d'Investigació i Desenvolupament (CSIC), Barcelona.